

het handschrift-Hulthem op, zoals *Deen gheselle calengiert den anderen die wandelinghe* (geen clauskoppen, wel rijmverbreking) en *Twee ghesellen die wouden varen over zee* (geen clauskoppen, maar inquitformules – evengoed met een duidelijke tendens naar rijmverbreking). Ook over het fenomeen van de rijmverbreking is het laatste woord nog niet gezegd.

Een ander interessant terrein dat al jaren boven de markt zweeft en waar ook in deze bundel verschillende malen aan gerefereerd wordt, zijn de relaties met de Franse traditie en de duiding daarvan: met Eustache Deschamps en Jean Froissart, maar het meest opvallend met Guillaume de Machaut. Vooral het werk van deze laatste dient in enkele bijdragen als object van vergelijking, en wel op verschillende terreinen: inhoudelijk (Brinkman gebruikt in dit verband zelfs het woord ‘invloed’ (p. 29n), zie verder vooral de bijdrage van Reynaert die echter meer nadruk op de verschillen legt: p. 152n, 156-7), codicologisch (Kügler bespreekt het onderzoek naar de ordinatio in Machaut-codices als afzetpunt voor het zoeken naar zo’n ordening in Gruuthuse), musicologisch (waar juist een verschil wordt opgemerkt: De Loos releveert interessant genoeg dat er voor de muziek (de melodiebouw en cadensvorming) juist een grotere overeenkomst is met het Duitse lied (Oswald von Wolkenstein en de Mönch von Salzburg) dan met de *lais* en *virelais* van De Machaut (p. 114)).

Tenslotte: Kügler betoogt terecht dat het jammer is dat dit handschrift met zijn intrigerende inhoud nog maar nauwelijks bekend is in internationaal verband. Deze bundel doet een bescheiden poging om daar verandering in te brengen, door het woord vooraf, de inleiding en de samenvattingen ook in het Engels te geven. Maar wie schrijft nu eens dat mooie overzichtsartikel waardoor ook onze buitenlandse collega’s kunnen kennismaken met deze bijzondere codex?

Adres van de auteur: Departement Nederlands, Trans 10, 3512 JK Utrecht. d.e.vanderpoel@uu.nl

De grieven of de eer van Galyas?

CORIEN GLAUDEMANS

Naar aanleiding van: Simon Smith, *De grieven van Galyas. Over een gerechtelijk duel in «Die Riddere metter Mouwen»*. Amsterdam, Stichting Neerlandistiek VU, en Münster, Nodus Publikationen, 2010, Uitgave Stichting Neerlandistiek VU nr. 64, 113 pp. ISBN 9789088800160 (Stichting Neerlandistiek VU), ISBN/EAN 9783893237647 (Nodus Publikationen). Prijs: € 19,50.

Het is voor historici al lang geen geheim meer dat middeleeuwse literaire bronnen een schat aan informatie bevatten over gebruiken die in niet-literaire bronnen afwezig zijn of slechts sporadisch voorkomen. Simon Smith, die zich al meer dan twintig jaar bezighoudt met het onderzoek naar het verhaal *Die Riddere metter Mouwen*, staat in het boek *De grieven van Galyas* uitgebreid stil bij de tweekamp tussen de *Riddere metter Mouwen* Miraudijs (hier verder aangeduid als Miraudijs) en Galyas.

Twee verhalen – *Die Riddere metter Mouwen* en *Walewein ende Keye* – handelen over Miraudijs. Beide zijn afkomstig uit de Lancelot-compilatie, een werk dat omstreeks 1325 is geschreven in Brabant en is samengesteld uit vertalingen van dertiende-eeuwse Vlaamse verzen van de Oudfranse romancyclus *Lancelot – La Queste del Sainte Graal – La Mort le Roi Artu*. Aan het oorspronkelijke Oudfranse verhaal zijn nieuwere verhalen toegevoegd, waaronder de verhalen over Miraudijs. Simon Smith heeft sterke aanwijzingen dat de compiler van deze teksten de Brabantse dichter Lodewijk van Velthem moet zijn (p. 86, 102).¹

Het verhaal *Die Riddere metter Mouwen* bestaat uit twee delen. Het eerste deel beschrijft de jeugd en jongelingsjaren van Miraudijs, een vinding die op zoek naar zijn vader aan het Arturhof belandt en hier ridder wordt. Aan het hof ontmoet hij Clarette, erfgename van de Spaanse troon, die op hem verliefd wordt. Als teken van haar liefde geeft zij Miraudijs een witte mouw. Hieraan ontleent Miraudijs zijn naam. Na vele

¹ Het beroemde handschrift wordt thans bewaard in de Koninklijke bibliotheek in Den Haag.

avonturen en het winnen van een toernooi, schenkt Clarette hem haar hand. Dan ontmoet Miraudijs zijn koninklijke moeder en verneemt dat zijn vader een edelman is. Miraudijs wordt vervolgens koning van het koninkrijk van zijn moeder en tevens koning van Spanje na het huwelijk met Clarette. Hier lijkt het verhaal te eindigen, maar er volgt een deel 2 aan het hof van koning Artur.

In deel 1 van het verhaal had drossaard Keye Miraudijs zwaar beledigd door hem in het openbaar een boer te noemen. Al in het eerste verhaal neemt Miraudijs wraak op Keye in een tweegevecht. Keye smeekt om genade en Miraudijs laat hem zwaar gewond achter. In het tweede deel van de roman komt Galyas, de neef van Keye, terug op deze strijd. Aan het voltallige Arturhof maakt hij kenbaar dat hij zich wil wreken op Miraudijs omdat hij zijn oom zeer ernstig had verwond, nadat deze Miraudijs had beledigd. Galyas beledigt Miraudijs opnieuw door zijn tegenstander een bastaard te noemen en daagt hem uit tot een gerechtelijk duel. Hij bereikt zijn doel, want Miraudijs vat de woorden van Galyas inderdaad op als een zware belediging die enkel met wraak kon worden beantwoord: 'Dat mi Galyas hevet versproken; Canic ic werder af gewroken!' [Dat Galyas mij heeft beledigd; als ik kan zal ik mij daarvoor wreken!] (p. 51). Uit de reacties van koning Artur op de aanklachten van Galyas blijkt, dat hij in eerste instantie niet van plan is toestemming te geven tot een tweekamp tussen de aanklager en Miraudijs. Een persoonlijke directe uitdaging als die van Galyas zou aan het begin van de veertiende eeuw in Brabant of Vlaanderen vermoedelijk ook niet hebben geleid tot een vorstelijke goedkeuring voor een duel. De toestemming van koning Artur blijkt evenwel niet nodig, want de Miraudijs neemt uit eigen beweging de uitdaging aan. Vervolgens bepaalt koning Artur dat de tweekamp na veertig dagen mag worden gehouden.²

Miraudijs gebruikt deze tijd om op zoek te gaan naar zijn vader. Hierin slaagt Miraudijs en

hij neemt zijn vader mee terug naar het hof van Artur. De dag na zijn – verlate – terugkeer verslaat hij Galyas in een duel. Hij doodt hem echter niet, maar verzoent zich met zijn oude vijand.

Ofschoon Smith verbaasd is over 'het molesteren van Keye' door Miraudijs en het zelfs een niet-hoofse handeling noemt, treedt Miraudijs in het verhaal *Die Riddere metter Mouwen* op als een ware laatmiddeleeuwse edelman. Zijn optreden was een bijna voorspelbare reactie van een edelman, van wie de eer in het openbaar ernstig was geschonden. In de dertiende- en veertiende-eeuwse samenleving zou verbaasd zijn gereageerd, indien Miraudijs op een meer 'hoofse' (p. 44-45, 55) wijze was opgetreden en zijn uitgeschakelde vijand niet verder had belaagd. De ridderromans waren bestemd voor de adellijke elite die zich in het gedrag van Miraudijs moet hebben herkend. Middeleeuwse – en zeker aristocratische – toehoorders van dit verhaal zullen instemmend hebben geknikt bij de reactie van de held die 'zich met recht revancheerde voor de smaad hem aangedaan, daadkrachtig eerherstel afdwingend met zijn zwaard' (p. 45). Na zoveel aangedaan onrecht ging in de laatmiddeleeuwse samenleving wraak uit boven genade. Miraudijs doodde zijn opponent niet, waarschijnlijk beschouwden de luisteraars dit gegeven als zeer ridderlijk.

De tweekamp tussen Galyas en Miraudijs staat centraal in het boek van Smith. Het gerechtelijk duel duikt in literaire werken voor het eerst op rond het jaar 1100, om in de navolgende eeuwen regelmatig in vooral ridderromans terug te keren. Buiten de romans vinden we het duel, een oud-Germaanse bewijsprocedure, in de twaalfde en dertiende eeuw in het Vlaamse strafproces zeer verbreid terug. Er bestaat veel literatuur over het middeleeuws gerechtelijk duel. R.C. Van Caenegem schrijft in zijn nog steeds onvolprezen *Geschiedenis van het strafprocesrecht in Vlaanderen van de XIe tot de XIVe Eeuw* (Brussel 1956) uitgebreid over deze gerechtelijke procedure. In het gerechtelijk duel gingen een klager en een aan-

² De periode van veertig dagen is mogelijk ook bedoeld als een soort afkoelingsperiode. In Vlaanderen was na agressiedaden een termijn van zes weken zonder gewelddadigheden verplicht. R.C. Van Caenegem, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de XIe*

tot de xive eeuw, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, klasse der letteren, nr. 19, Brussel, 1954, 252-253.

geklaagde via een duel een dodelijke strijd aan: slechts één van de twee kon overleven. De opposanten streeden persoonlijk of via een plaatsvervanger voor hun recht. Beide partijen vertrouwden op God dat hij in de tweekamp de schuldige zou aanwijzen en de overwinning schenken aan de persoon die in de rechtszaak de waarheid sprak. Het gerechtelijk duel wordt dan ook beschouwd als een godsoordeel.

Gegevens over de rechtspraktijk van het gerechtelijk duel zijn evenwel ook in Vlaanderen spaarzaam. Om te beginnen hebben Vlaamse steden het gerechtelijk duel nooit toegestaan. De keuren vermelden de tweekamp slechts in negatieve zin: poorters mochten nergens 'te campe worden beroupen'. Het merendeel van de praktijkinformatie over gerechtelijke tweegevchten stamt uit elfde- en twaalfde-eeuwse bronnen. Op het Vlaamse platteland is de tweekamp tot in de vroege veertiende eeuw wettig, maar mag niemand tot een duel worden gedwongen. Nadien wil slechts een enkele Vlaamse edele duellieren, want alleen edellieden blijven tot in de Late Middeleeuwen de tweekamp waarderen.

Smith schrijft: 'Als regel kan worden gesteld dat het noch in de 13e, noch in de 14e eeuw, en in Frankrijk, Engeland, Duitsland noch in de Lage Landen, kwam tot een algemeen verbod op het gerechtelijk duel; restricties spitsten zich toe op specifieke perioden, gebieden, sociale groepen en vergrijpen' (p. 15). Bij deze opmerking moet een kanttekening worden geplaatst. Ook al slagen vorsten er niet in de tweekamp totaal uit te bannen, de massaliteit van hun pogingen de tweekamp een halt toe te roepen is bepaald opvallend. De vorsten beschikken evenwel nog niet over het krachtige centrale gezag dat voor de totale uitbanning noodzakelijk is. Vorsten – van Frankrijk, Duitsland, Brabant, Vlaanderen tot aan Holland – grijpen overal in en proberen de tweekamp ook onder de dwarsliggende adel af te schaffen. Het machtige centrale gezag waarover Smith schrijft was in de veertiende eeuw evenwel nog verre toekomstmuziek. In de periode dat de verhalen over Miraudijs werden opgetekend was hiervan in ieder geval nog nergens sprake. Hoe zwak het centrale gezag was blijkt in de graafschappen Holland en Zeeland. Het nemen van bloedwraak na doodslag door verwanten van een slachtoffer op een dader was in deze

gebieden zelfs de hele vijftiende (!) eeuw legaal. Het gerechtelijk duel verdween in Holland aan het einde van de veertiende eeuw. Tegelijkertijd zien we in deze periode de graaf een aantal malen ingrijpen als een edelman een opponent de handschoen aanbiedt als teken van uitdaging voor een duel: zowel op het uitdagen als het duellieren staat een bestraffing. Edellieden beschouwen het duel in die tijd al lang niet meer als een goddelijk bewijsmiddel, maar als een middel om de beschadigde eer te wreken. Het is de voorbode van het duel dat we na de zestiende eeuw opnieuw zien terugkeren. De aristocratie zoekt dan naar andere oplossingen om wraakgevoelens te kanaliseren en valt terug op het oude duellieren.

Ook al tonen literaire tweekampen geen waarheidsgetrouwe tekening van de werkelijkheid, ze bieden wel een schat aan informatie. In deel twee van het verhaal *Die Riddere metter Mowen* schetst de middeleeuwse auteur uitgebreid hoe een adellijke tweekamp plaatsvond. De aanklacht, het afleggen van eden, het bieden van de handschoen, het ontzeggen (de formele aankondiging van de vijandschap), de keuze van de dag van het duel, het stellen van borgen, het benoemen van een scheidsrechter, het veertig dagen wachten tot de strijd mag beginnen: het zijn alle elementen die ook van het werkelijke duel deel uitmaken. Het gerechtelijk duel tussen Galyas en Miraudijs vertoont veel overeenkomsten met het duel uit de middeleeuwse werkelijkheid. De vele verbindingen zijn inderdaad bijzonder opvallend en ook in de middeleeuwse werkelijkheid verliep niet alles volgens de regels.

De oude tweekamp droeg het karakter van een godsoordeel. In de strijd tussen Galyas en Miraudijs is het godsoordeel niet terug te vinden. Ook Smith is deze mening toegedaan en schrijft dat Galyas het juridisch duel 'niet als instrument van recht maar van revanche' inzet (p. 44). De geschillen tussen Galyas en zijn clan en die van Miraudijs dragen alle elementen van een kleinschalige adelsvete. Ook Smith trekt uiteindelijk deze conclusie. Galyas treedt op uit 'moreel plichtbesef' en in een 'poging de eer van zijn clan' te redden (p. 48, 50). De beledigingen van Galyas kan Miraudijs niet naast zich neerleggen. Ook hij moet zijn eer verdedigen. Miraudijs heeft mogelijk hoofse regels overtreden, maar staat anderszijds met zijn handelen met beide benen in de

laatmiddeleeuwse eercultuur. Met zijn overwinning op Galyas heeft Miraudijs gereageerd op de wraakactie van Galyas en tevens zelf wraak genomen. Aan het einde komt het tot een volledige verzoening tussen de oude vijanden. Het verhaal van Miraudijs schetst niet alleen uitgebreid de praktijk van het gerechtelijk duel, maar nog veel meer het verloop van een vete tussen edellieden. Het is een verhaal over wraak en weerwraak in zijn zuiverste vorm. Drossaard Keye beledigt Miraudijs, Miraudijs wil wraak nemen, Keye kondigt aan weerwraak te willen, Miraudijs voltrekt de wraak. Ook Galyas, de neef van Keye, is helemaal helder in zijn bedoelingen: 'Ic wille wreken dat ongevoech. Opten riddere metter mouwen' ['Ik wil de wandaad op de Ridder met de mouw wreken'] (p. 98). Hij wil zijn oom wreken via een duel en beledigt Miraudijs, Miraudijs neemt de uitdaging aan en neemt wraak, voordat Galyas gedood is volgt een verzoening.

Smith vermoedt dat in het verhaal voor Galyas 'een mogelijkheid wordt opengelaten voor zijn terugkeer naar het hof' (p. 49). Dit sluit aan bij de middeleeuwse werkelijkheid. Edellieden, die betrokken zijn geweest bij een doodslag of andere gewelddaden, keren massaal terug naar hun hoven. Nadat zij zich met de familie van de verslagene hebben verzoend staat niets meer een terugkeer naar het hof in de weg.

Smith heeft dit vast niet opzettelijk gedaan, maar net als de roman *Die Rittere metter Mouwen* bestaat ook zijn boek feitelijk uit twee delen: de eerste vier hoofdstukken van het boek vormen samen deel 1 en gaan over de geschiedenis van Miraudijs, de rechtspraktijk rond duellieren en de wraakneming door Galyas op Miraudijs. Het tweede deel van zijn boek gaat over de rol van de compiler bij het inlassen van de eerste en het tweede roman over Miraudijs in de Lancelot-compilatie.

Smith toont aan dat de inhoud van deel 2 opvallend afwijkt van deel 1. Miraudijs was in deel 1 reeds tot koning gekroond, in deel 2 stelt zijn moeder hem aan het hof voor als kroonprins. Deel 1 handelt voor een groot deel over de liefde van Miraudijs voor Clarette, terwijl zij in deel 2 slechts een figurante is. Smith herkent in het tweede deel de Oudfranse Lancelot-Graalcyclus. Het tweede verhaal toont een wereld vol geweld,

waarin ridders solidair de strijd aanbinden met hun tegenstanders. De sprookjesachtige sfeer uit deel 1 ontbreekt.

In een eerdere studie had Smith al aangegeven dat de strijd van Miraudijs met Keye in deel 1 een interpolatie van de compiler moet zijn geweest om een soepeler aansluiting met deel 2 mogelijk te maken. Vooral het uitermate ruwe taalgebruik in beide verhalen is opmerkelijk. Smith maakt aannemelijk dat de compiler in zijn bewerking van het oudere Vlaamse verhaal een nieuwe verhaaldraad heeft verweven. De bede van Galyas aan koning Artur ziet Smith als de start van een nieuwe zoektocht door Miraudijs naar zijn vader.

In het verhaal *Die Riddere metter Mouwen* staat Miraudijs, de beschermeling van koning Artur tegenover Galyas en zijn clan ('sinen magen'). Smith vermoedt dat de compiler met het Galyas-verhaal mede als doel heeft gehad tweespalt te tonen in de wereld van de Ridders van de Ronde Tafel. Als dit inderdaad het doel was, dan is de compiler daarin aardig geslaagd. Het is volgens Smith aannemelijk dat de compiler zijn oorspronkelijke bron heeft herschreven. Hem rest als onbeantwoorde slotvraag: hoe heeft de oorspronkelijke roman eruit gezien? Een ding is zeker, ook hierin moet de eer van Miraudijs een centrale rol hebben gespeeld.

Een opmerking verdient het gebruik van het begrip 'moord' in een laatmiddeleeuwse context. Smith spreekt van 'moord', waar doodslag is bedoeld (p. 48, 95). Het verschil tussen moord en doodslag werd in bijna heel middeleeuws Europa bepaald door de openbaarheid van de daad. Moord was niet zoals in de huidige tijd een doodslag in koelen bloede of met voorbedachten rade. In de late middeleeuwen was het misdrijf verbonden met het begrip *heimelijkheid*. De middeleeuwse moord was de doodslag waarvoor de dader niet openlijk uitkwam, of waarvan de dader zich niet binnen een bepaalde termijn bekend had gemaakt. Indien iemand op een gruwelijke wijze om het leven was gebracht, dan bleef men dit beschouwen als doodslag als dit misdrijf openlijk was gepleegd, de dader op heterdaad was betrapt of wanneer hij de daad openlijk erkende. Moord werd als een ernstiger misdrijf beschouwd als doodslag. Dit misdrijf kon niet worden verzoend. In de roman van *Die Rid-*

dere metter Mouwen is nergens sprake van moord.

In bijlage 1 gaat Smith dieper in op wraak, veten en duels in een middeleeuwse schaamtecultuur. Het is jammer dat deze tekst in een bijlage is geplaatst. De tekst geeft namelijk de basis van het handelen van Galyas en Miraudijs weer. Als middeleeuwers hun eer verloren na verlies of verwonding van verwanten, of na ernstige beledigingen, dan moest er wraak worden genomen. Een beschadigd eergevoel verlangde een reactie. Dit kon in veel gevallen een gewelddadig antwoord zijn, maar ook een aanklacht bij een gerecht. Algazi wees er in zijn onderzoek naar adelsveten op dat edelen in hun concurrentiestrijd niet alleen de eer van hun familie, maar ook hun standseer ophiielden.³

Het onderzoek van Smith is bekend bij Neerlandici, die zich bezighouden met Middelnederlandse literatuur. Zijn studie naar het gerechtelijk duel in de roman van *Die Riddere metter Mouwen* verdient zeker ook aandacht van mediëvisten.

Tenslotte verdient de achterzijde van het boek een speciale vermelding. Hierop is een detail van een Siciliaans wandkleed of beddensprei te zien. Op deze veertiende-eeuwse afbeelding zien we hoe Tristan, de held uit een andere Arturlegende, een handschoen naar Morholt gooit en hem uitdaagt tot een tweekamp. Hiermee schenkt Smith ons met zijn achteromslag een unieke uitsmijter van zijn boek.

Adres van de auteur: Haags Gemeentearchief, Spui 70, NL 2511 BT Den Haag.

Woensdag na de eerste zondag van de advent, 1 december MMX.

DANIËL ERMENS

Naar aanleiding van: Esther Jonker, *Het Amsterdams Perikopenboek. Volkstalige vroomheid in veertiende-eeuws Vlaanderen*. Leiden: Leiden University Press, 2010. 166 p. Geïllustreerd. ISBN: 978-90-8728-103-8. Prijs: € 32,50.

Onder het signatuur I G 41 wordt op de afdeling Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek van de Universiteit van Amsterdam een van de oudste Middelnederlandse prozahandschriften bewaard: het zgn. *Amsterdams perikopenboek*, tot recent nog bekend onder de naam *Amsterdams lectionarium*. Volgens het colofon, geschreven in de hand van de kopiist, werd dit handschrift voltooid in 1348. Het bevat epistelen en evangelielezingen (perikopen) voor alle belangrijke dagen in het gehele kerkelijke jaar, inclusief 27 exposities, teksten die zo'n lezing toelichten. Na al deze bijbellezingen volgen er nog tien andere religieuze teksten. Cebus de Bruin onderkende het belang van dit handschrift al in zijn proefschrift uit 1935 en zou in 1970 de bijbellezingen eruit editeren.¹ Tot een volwaardige studie die rekening hield met alle facetten van het handschrift, kwam het echter niet. Het proefschrift van Esther Jonker vervult dit desideratum op bewonderenswaardige wijze.

Dit handzame proefschrift is verdeeld in zes helder geschreven en goed gestructureerde hoofdstukken. Het eerste hoofdstuk dient als inleiding tot en afbakening van het onderwerp, waarbij de inhoud van het handschrift en de stand van het onderzoek worden beschreven. In tegenstelling tot eerder onderzoek, waarin de perikopen vanuit een diachrone benadering werden bestudeerd om de geschiedenis van de bijbelvertaling in kaart te brengen, wil Jonker deze codex voornamelijk benaderen vanuit een syn-

3 G. Algazi, *Herrengewalt und Gewalt der Herren im späten Mittelalter*, Frankfurt am Main 1996, p. 143; idem, "Sie würden hinten nach so gail". Vom sozialen Gebrauch der Fehde im 15. Jahrhundert', in: T. Lindenberg en A. Lüdtke (red.) *Physische Gewalt. Studien zur Geschichte der Neuzeit*, Frankfurt am Main 1991, 54-55, 57, 75.

1 C.C. de Bruin, *Middelnederlandse vertalingen van het Nieuwe Testament*. Groningen (enz.), 1935, 69. [Diss. Leiden]; C.C. de Bruin, *Het Amsterdams lectionarium*. Leiden, 1970, *Corpus Sacrae Scripturae Neerlandicae Medii Aevi*, Kleine Reeks, Afdeling II, dl. 1.